

ԱՅԼԵԻԱՅԼ

ԴՆ ԱՆ ՎԻ ԴՆ ԻՆ

(ԿՐՕՆԱԹԵՐԹ)

ԻՆ ՔՆ ԻՐ ԴԷՄ Կ՝ՈԳՈՐԻ

Եստե՛ր հաճոյքով ողջունեցին «ԴԱՓՆ»-ի եւրեւմտ 1921, Օգ. 1էն սկսեալ: — Կրօնական թերթ մը որ բացատրէ ու յիշեցնէ ժողովրդեան իր հաւատալիքը, անոր հաւատքը բանաւոր ընէ, անոր մտքին մէջ մշտարթուն պահէ կրօնական զգացումներն ու ձկտումները, ծանօթացնէ իր նախնեաց կրօնական գործը, իր եկեղեցւոյ ծաւալումն ու զլխաւոր դարաշրջանները անոր պատմութեան. ահա ինչ որ կը զգացուէր թէ կը պակսի հայ հասարակութեան մէջ անցեալ շրջաններուն լոյս տեսած նման թերթերը ներկայիս խաւարած ըլլալնուն: Զմիւռնիկ հետեւելի օրի-նակ մ'ընծայեց, և տեղւոյն Սրբազանը իր շուրջ խմբելով եկեղեցականներ՝ ծնունդ տուաւ նոր թերթիս, «ԴԱՓՆ»-ին, զայն անթաքաւ շարունակելու գիտումով: Որով «ԴԱՓՆ»-ն հիմայ միակ դալար ոստն է, ընծիւղ հայ եկեղեցականութեան կրօնական-գրական մշակոյթին: Սակայն կարելի է նկատել զայն նաև իբր շտաւիղ Հայ հին եկեղեցւոյ հաւատալիքներուն կենսունակ ու անմեռ դափնիին:

«ԴԱՓՆ»-ն նոր գիտութեան և արդի ոգին հմայքէն ձգուած՝ ժողովրդեան կրօնական կեանքը կ'ուզէ պայծառացնել արդի շրջանիս լուսաւոր ուղղութեան ճառագայթներով. և լոյսին առջև ամէն ոք պէտք է խոնարհի: Բայց «ԴԱՓՆ»-ին ընծայած լոյսը սոսկ փայլ մըն է, և ծնած փոխանակ կրօնի կենսունակութենէն՝ աւելի անոր իութեան կիզումէն: Կրօնը «ԴԱՓՆ»-ի ներկայացուցած կայծերուն մէջ շողբացած ու զոհած է, այլ ևս ոչ հայ եկեղեցւոյ և ոչ ընդհանուր եկեղեցւոյ կը պատկանի: Ոչ այսչափ միայն, այլ ինքն իր հետ ալ համաձայն չէ. էջի մը մէջ հաստատածը կը փութայ ուրիշ էջի մը մէջ հերքել. ստիպ նոյն հեղինակը՝ իր նախապէս աւանդածներն ալ յետոյ կը փոփոխէ կամ կը մերժէ: — Լոկ յանուն ճշմարտութեան և գիտութեան է որ «ԴԱՓՆ»-ի մէկ քանի թերթութիւններուն վրայ կ'ուզեմ անդրադառնալ, որպէս զի իր նորածը-

նունդ կեանքի սեմէն ներս՝ աւելի միաշունչ գոյութիւն մը ցոյց տայ և աւելի ճշգրիտ գաղափարներ կրօնի ճշմարտութիւններուն վրայ՝ հայ ժողովուրդը իր մաքուր հաւատքին մէջ պահելու համար:

Թերթին ցայտուն գրիչներէն է Վրոյր: Գլխաւոր երկու յօդուածներ ունի ան, մէկով («ԴԱՓՆ», Թ. 3, էջ 71-81) հրապարակէ «ԴՄԵՐԱՐԻ, միւսով» (Թիւ 6, էջ 169-79) Գրիստոսի աստուածութեան սակայն ի վերջոյ Գրիստոսն իբր Աստուած կ'ընդունի, նկատելով անշուշտ որ առանց Գրիստոս-Աստուածի մը քրիստոնէութեան հիմերը կը խախտին, կամ թերևս ծածկելու համար Արիստի այնքան ներբողած վարդապետութիւնը տարածելու թագուն մտադրութիւնը:

Երանանալք միայն առաջին յօդուածին վրայ, և այն՝ առանց աստուածաբանական և իմաստասիրական պատճառաբանութիւններու, որովհետև Վրոյրի հաճելի չէն, այլ միայն մատնանիշ ընելով դէպքերուն ճշմարտութիւնը իրենց իրականութեան մէջ, և ցոյց տալով թէ ԴԱՓՆ ինքն իր դէմ կ'ոգորի:

* *

Ահա թէ Բնչ կը վարդապետէ Վրոյր առջի յօդուածին մէջ.

1. — «Աստուածաշունչի... մէջ պատմուած հրաշքներ... իրապէս թեմական դէպքեր են» (էջ 72):

2. — «Հիւսկոտակարանի մէջ նկարագրուած հրաշքան դէպքերուն մէջ երբեք հաւատքի մասնակցութիւն և պահանջ չկայ» (էջ 77):

3. — «Յիսուս իր հրաշքները ընելու առնալով բանէ առաջ բունց ներշնչող քրիստոնէութեան բուն իսկ հիմունքին վրայ» և հոգեղն ներքինացոյ ուժերն դուրս ցայտեցնել... հաւատք արքեպիսկոպոս մը, կամքի ուժը երեւան բերել, և այլն» (էջ 77):

« Իր բոլոր բուժողական ծառայութեանց մէջ ուրիշ բան չէր Գրիստոսի բրաժը երէ ոչ հոգեկան կեանքը կառավարող օրինաց համաձայնութեամբ գործունէութեան դրոշմ մարդկային բնութեան բացուն մեծ ուժերն: Յիսուսի անձին մէջ չէր բուժիչ ուժը, այլ բուն իսկ հիւանդին մէջ » (էջ 79): « Ստիպուած ենք այն կերպով բացատրել նաև Առաքելոց հրաշքներն » (էջ 80):

4. — « Եկեղեցիի մը կոյտմանման ուլիւն այնքան կրնայ նկատուի, յառաջդիմական ժողովուրդի մը մէջ, որքան ԵՐԹՈՒՅԸ զԱՆՈՒՅԸ իր հնաւանդ սրբապատկան վարդապետութեանց... խաւանակի գիտական ոգոյն տաւ մագժօրին հակառակ (է) կարգ մը հնաւանդ և ծրարած տեսութիւններու... անփոփոխ պահպանման մոլեանդ » Զաւոր (էջ 81):

5. — « Այսօր հետզհետեւ եկեղեցին վաղընկալ դաւանանքներէ ազատելով ինքզինքը, գիտութեան հետ ներդաշնակ կ'ուզէ յառաջ երթալ: Լուսաւորուած միտք մը երբեք չյիշտի գոնաւայն կրօնով մը՝ որ գիտական չէ » (էջ 81):

Վրոյրի այս նախադասութիւններէն դուրսն է իմանալ բնոյթը իր քարոզած Քրիստոսի կրօնքին, զոր աստուածային ալ կ'անուանէ և անոր բարոյականը վտեմ (էջ 170): Բայց միւս կողմէն կը մերժէ Գրիստոսի աստուածութիւնը, հաստատելով թէ « Արիստ ալ իրաւունք ունէր իր հայեցակէտերուն մէջ » և թէ նա « կրնայ իր տեսակէտները Հին և Նոր կտակարանաց վկայութիւններով ապացուցանել » (էջ 178): և նոյն իսկ կը տարակուսի ալ թէ արդեօք Քրիստոսի Աստուած ըլլալը կամ չըլլալը « հոգիի փրկութեան հետ աղընութիւն ունի » (էջ 176): Պատասխանելը մի առ մի իր նախադասութիւններուն:

ՊԻ. ԱՌ 1. — Հոս Վրոյր կը հակասէ ոչ միայն Աստուածաշունչին, այլ նաև ինքն իրեն: Այլուր սկզբունք կը դնէ որ « կրօնը կրօնով միայն պիտոք է մեկնաբանել, Ս. Գիրքը Ս. Գիրքով » (էջ 170), և թէ « Հին կտակարանի մէջ պատմական դէպքերն ամենքն ալ պատմական և իրական են բացարձակապէս » (էջ 73): Ուրեմն իր այս երկու սկզբունքներով քննելը իր մերժած հրաշքները:

Առաջին հրաշքը, կարմիր Ծովէն անցնել է, որ մակերթացութեան և տեղատուութեան օրէնքով եղած է կ'ըսէ, լուսնի արդեցութեան տակ (էջ 73): Մովսէս հոն ապրած ըլլալով՝ գիտէր թէ շուրերը երբ կը քաշուին և երբ իրենց տեղը կը դառնան, և շուրին քաշուելէն անմիջապէս

վերջ՝ հարաւային հողմն և արևուն կիզել ճառագայթները կրնային չորցնել աւազուտ դաշտը: Այն իր մեկնութիւնը:

Բայց ուզելով « Ս. Գիրքը Ս. Գիրքով բացատրել » պէտք ենք նկատել որ

1. Նախ Աստուած կը հրամայէ Մովսէսի թէ առ զաւագանդ և ծովուն վրայ երկեցնելով շուրերը պատուէ՝ (ԵԺ ԺԻ, 16): Ինչ որ « ԲՆԱԿԱՆ ԴԵՊՅ » մը չէ:

2. « Հրէշտակն Աստուծոյ որ երթայր առաջի բանակի որդոցն Խորայելի... և սին ամպոյն » կը բարձրանան և անոնց ետեւ կ'անցնին, մէջ և խաւար ձգելով եղիպտացոց բանակին մէջ (ԺԻ, 19-20): Այս ալ Աստուծոյ միջամտութիւնը կ'ենթադրէ:

3. Մովսէս հագիւ ձեռքը կ'երկնցնէ ծովուն վրայ՝ սաստիկ հարաւային հող մը կը փրթի ու կը ձեղնէ շուրերը (ԺԻ, 21), և ոչ թէ շուրերուն տեղատուութենէն վերջ կ'ելլէ ու կը չորցնէ ան:

4. Ջուրերը պարսպի նման կ'անցուն կեցած էին հրէից ալ ու ձախ կողմը (ԺԻ, 22, 23. ԺԵ, 8), և այս՝ շուրին բնութեան դէմ է:

5. Նոյն իսկ եղիպտացիք տեսնելով որ իրենց կառքերուն անիւները կը կապուին աներևոյթ զօրութեամբ մը, կը հասկնան որ Աստուծոյ մատը կայ հոն և կը փութան փախչիլ:

6. Ջուրն ինքնին տեղը չի դառնար այլ դարձաւ Աստուծոյ հրամանով Մովս. ձեռքը կ'երկարէ և սաստիկ շուրերը (ԺԵ, 10) անմիջապէս կը ծածկեն եղիպտացիները: Արդ մակերթացութեան մը այսպէս յանկարծակի և այսքան կտուակուած շուրերով տեղի չ'ունենար օր ժողովրդը դեմն ու հեծնալներու բազմութիւն մը կարենայ շնչել:

7. Մովսէս գիտէ և կը գովէ զԱստուած որ գիրենց հրաշքով ազատեց. « Ո՛վ իցէ նման քեզ յաստուածս Տէր... որ ամենս նշանս » (ԺԵ, 11): Վրոյր ուսկից իմացաւ որ Մովսէս ոչ թէ հրաշքին, այլ շուրերու տեղատուութեան միայն տեղեակ էր: Մովսէսի այս խօսքը, « որ ամենս նշանս », արդէն իսկ իր բոլոր յօդուածը կը ջրէ:

Հիմա տեսնելը նաև թէ « քիչ մը մտտէն և տեղական քննութիւն և զննութիւն ամենքն, ամեն մտք և (իբր ընական դէպքի մը) անմեկնելի կէտեր պիտի չուսաբանեն » (?) (էջ 73): Այսպիսի կարելի է տեղական քննութիւնը, վաստուան կարմիր Ծովուն խորութիւնը նոյնը մնացած է, և հրէից անցած ճիշտ տեղը գիտենք: Գիտութիւնը կը պատասխանէ, ոչ — Յետոյ լուսնի առթեմ տեղատուութիւնը կրնայ

բուրորդին պարպել և չորցնել այնքան խոր տեղւոյ մը շուրթերը՝ որուն մէջ եզրկատացւոց բազմութիւնը, իրենց ընտիր հեծեալներով, 600 կառքերով կարենան ընկճել... Աւտոյ վաճառքի գիտական զննութիւնն ալ «ժամանակէս ոգիին» չի համապատասխաներ:

Ահա թէ ինչպէս կը բացատրէ նա մորենւոյն բոցավառ տեսիլը «որ չէր այրեր, մոխիր չէր դառնար». ըստ բնութեան օրինաց «անկատաճառ պիտը եր այրեր, մոխիր դառնար» որով «բնական մի դէպք է» այդ. արշալոյսին՝ ցօղալից տերէնները կը բեկբեկէին արևուն ճառագայթները և բոցեղէն լոյսեր կ'արձակէին «և ձեռքէն դիտող մը պիտի կարծէր թէ ժառը կ'վառի» (էջ 74): —

Բայց տեսնե՞ք դարձեալ «Ս. Գիրքն ինքն իր մէջ»:

1. «Երեւցաւ նմա Հրեշտակ տեսան բոցով հրոյ ի միջոյ մորենւոյ» (Գ, 2): Ուրեմն մորենւոյն բոցավառիլը արևուն արդիւնք չէ, այլ հրեշտակին:

2. Վրոյրի մորենին ձեռքէն գիտողին վառած պիտի տեսնուէր, վասն զի ցօղը մօտէն չի փախլիլը. մինչ Մովսէս կը մօտենայ զննելու դիմամբ, բայց մորենիին մէջէն Աստուծոյ հրամանները կ'ընդունի և երկար ատեն կը խօսակցի հետը, ինչպէս կը պատահէ Նլից կ'ու գլուխները: — Արդ այս ծայրը ուսկից Գ. Գ. մորենիէն, տերէններէն... ասով մեծագոյն հրաշք մը կը հաստատէ Վրոյր՝ եթէ մերժէ մորենիին հրաշքի տեսիլը:

Վրոյր իբր բնագէտ մը չկարենալով մեկնել Գեսուհի արևը կեցնելը, կը մերժէ նախորդ էջին մէջ ըսածը թէ «Հին կտ. ի մէջ պատմութեան դէպքերն ԱՆՔՆԵՆ ԱՆ պատմական և ԻՐԱՅԱՆ ԵՆ ՌԱՅԲԱՅԱՆԱԳԷՍ» (էջ 73), ու «Ե՛թի՛ծ աղի պատմութեան քան տարօրինակութեան վրայ, և բնաւ հաւատար լրմեծայեղ զատ Ս. Գրքի այդ կտորը ինչպէս և ամբողջ նմանութիւնը աստուծոյ պատմական և տոնակապառ տեղեկութիւններ կ'ընկատուէր. բայց երբ բնագրական և բաղդատական ուշուճմ. նախորդութիւններով քննենք, կ'ըսէ, ամէն բան, կը տեսնենք որ այդ կտորը... դիւցազնեղութեան կտոր մըն է», որովհետեւ գիտենք թէ «սակուն իր տեղը կեցած է և երկիրն է որ կը դառնայ»:

Հոս ալ բաղդատական մեծ ուշուճախութիւն թնան մը հարկ չկայ. բաւ է յիշել «անոր նման» ուրիշ կտորներ, օր. անապատի հրեղէն սիւնը, որ ցորեկը մուլ, գիւրը լուսաւոր էր. մանաւ-

նան, որ վեցերորդ օրը կրկին կը տեղար որպէս զի յաջորդ օրը սուրբ պահուի. և ուրիշ շատ մը հրաշքներ՝ որոնք կարեն չէ մեկնել մարդկային գիտութեամբ, և ով որ հրաշք գտնուի թնան դէմ գիտութեւն՝ ստիպուած է Ս. Գրքը ծայրէ ծայր խնդրութիւնը քննական սրբազրու. թնան մը հրապուրել երևոյթին տակ, որպէս զի ջնջէ անկէ իր դէմ մաքառող անհամար վկայութիւնները: «Թող աշխարհ կործանի, միայն թէ սկզբունքն անխախտ մնայ» ինչպէս կ'ըսէ ՂԱԳՆԻ մարտապաշտներուն համար (էջ 39):

Այժմ տեսնե՞ք քննարկն, Նախ Վրոյր ալ կ'ուզէ որ յարմարիք «այդ գրուածոց շրջանի ըմբռնումին»: Իսրայելացիք ուրեմն կը կարծէին թէ արևը կը քաշէ, մենք գիտենք թէ երկիրս է վաւորը, բայց նորէն հրէից պէս կը բացատրենք մեր միտքը. «արևը ելաւ, բարձրացաւ, մտաւ...» ու Գեսուայ դէպքն ալ ճիշտ Աստուածաշունչին պէս պիտի բացատրէինք: — Գեսուայ գիտական բացատրութեամբ ալ, (համարելով որ երկիրս կեցաւ Թաւառական շարժումէն), դէպքը հրաշք ըլլալէ չի դադրիր, մանաւանդ որ ո՛չ միայն արևը՝ այլ լուսինն ալ կեցաւ կ'ըսէ Ս. Գիրքը, որ գիտենք թէ կը շարժի (Ելք Ժ. 13): Ուրեմն Վրոյրի այս պատճառին թէ արևը արդէն իսկ կեցած է, կարելի է պատասխանել որ լուսինը կեցած չէր. ուրիշ պատճառ մը թող հնարէ... Եթէ պարզ օտքի խորեական երևոյթ մըն ալ ըլլաւ արևուն կենալ թելիլը, դարձեալ հրաշք է: Բայց աստի Ս. Գրքի մէջ շատ տեղեր կան՝ յորով արևուն մէջ նշաններ պիտի գործուին կ'ըսէ ինքն Աստուած. հմտ. Եսայ. ԺԳ, 10. — Ամովս, Ը, 9. — Եզեկ, Բ, 10, 31. — Մտթ. ԻԳ, 29. — Ղուկ. ԻԱ, 25 «Եղիցին նշանք յԱրեւ զակն», ԻԳ, 44. — Գործք Աւ. Բ, 20. ևն. ևն. ուրեմն Գեսուայ ատենն ալ Աստուած կրնար արևուն մէջ նշաններ գործել:

Երեք մոգերու տեսած աստղն ալ Քեփլէրի տեսած լոյսն է կ'ըսէ, որ գրեթէ 200 տարին անգամ մը կ'երևայ և Գիտութիւնը ծնած տարին ալ երեցաւ (էջ 75):

1. Համարինք որ այդ քննական լոյսն ըլլար տեսնուած աստղը. մոգերն ինչպէս իմացան անկէ «որ ծնաւ արքայն Հրէից» և թէ երկրը պազուէրան արժանի է Ան: Աս ալ յինքեան հրաշք մ'է:

2. Մոգերը կ'ըսեն. «Տեսաք զաստղն նորա» (Մտթ. Բ. 2). ինչէն գիտցան որ նորածին արքային աստղն է ան, և անմիջապէս որոն յորդորմամբ հեռուար աշխարհներ թողուցին եկան:

8. Աստղը կը փայլէ « մինչև եկեալ եկաց ի վերայ ուր էր մանուկն »։ Քեփէլէրին լոյսը կը փայլէր. Զուկն համաստեղութեան մէջ երեք միւլոյրակաց կարճատև հանդիպակցութիւնը կը նեւրէ՛ր որ իրենց ծագած լոյսը չարժի տեղէն և երկար օրեր տևէ մինչև որ մոգեբը իրենց աշխարհէն Բեթղեմէմ գան։ Յետոյ աստղի մը բարձրութեամբ լոյսը քնչապէս կրնայ որոշապէս մտնի վրայ կենալ և ոչ միանգամայն բոլոր Հրէաստանի և շրջակայ երկիրներու վրայ։ Վրոյրի գիտութիւնը կ'ընդունի՝ աստղը, Բայց գիտութիւնը չէ իրեն խօսել տուողը, այլ անոր տակ քողարկուած հրաշքը մերժելու մարմաշը. եթէ գիտութեամբ մերժած ըլլար Յեսուի հրաշքը, այդ գիտութեամբ չէր համարձակուի բնական երևութի մը համարել աստղի մը քաշելն ու փոքրիկ որով կէտի մը վրայ կանգ առնելն. քաջող աստղը կը կենայ. այս ալ նորէն հրաշք պիտի ըլլար։ Ուրեմն քրիստոնէական հոգւոյ դէմ ամենամեծ յանգձնութիւն է Ս. Գրոց և Սրբոց ըրած բռնոր հրաշքները բնագէտի աչքով դիտել ու բացատրել։ « Հաւատք ձեռն մէկ՝ իցեն իմաստուն, թեամբ մարդկան, այդ գորութեամբ Աստուծոյ » կը գովաւորեն արդէն Ս. Գրքը (Ա. Կոր. Բ, 5)։ Դարձեալ Վրոյր շատ յայտնի կերպով կը բռնաբարէ Ս. Գրոց խօսքերը, պարագայէս մերժելու համար եղիծ մարգարէին տղուն մը յարութիւն տալը (Գ. Թագ. ԺԷ, 23)։ Բայց յետոյ վստահ թէ Նոր Կտ.ի հրաշքները մերժելու նոր գրութիւն մը գտած է, կ'ընդունի որ « Առաքեալներն ալ ամէն կերպ հիւանդութիւններ բժշկեցին, խեղանդամներ առողջացուցին ու մեռեալին յարութիւն պարգևեցին. ու եթէ Աստուած կրնար այսպիսի հրաշագործ կարողութիւն մը շնորհել առաջին դարու Քրիստոսի եկեղեցիին, անշուշտ յաջորդ դարերու... ալ նոյնը պիտի շնորհէ » (էջ 80)։ Ուրեմն եղիծ մարգարէին ալ այդ շնորհը կրնար տալ Աստուած — Գալով մեկնութեան, Վրոյր կ'ըսէ. « Օր մը յանկարծ ինչպէս եղաւ, խեղճ կնոջ փոքրիկ տղան շնչաւս պսաւ գետին ինկաւ. և ինչպէս կ'կարդաք... « մինչ ոչ ծնաց ի նմա շունչ » (էջ 76)։ — Ընդհակառակ Ս. Գրքից կ'ըսէ. « ձիւանդպատու որդի տիկնոջ տանն, և էր ախտ նորա սատակ յոյժ, մինչ ոչ ծնաց ի նմա շունչ » (Գ. Թագ. ԺԷ, 17)։ Կինը գերկը կ'առնէ տղան և կը գանձաւոր եղիծայի որ մեղքերուս համար որդիս սպաննեցիք (անդ 18)։ Եղիծ կ'առնէ տղան ու վերնատուն կը տանի. և անոր մեռած ըլլալը գիտէ՝ որ կ'ըսէ Աստուծոյ. « Դու չարչարեցիր

զորդի նորա մեռուցանել » (անդ 20)։ Եղիծ երեք անգամ կը փչէ, ոչ թէ կը տարածուի տղուն վրայ և կ'աղօթէ. « Տէր Աստուած իմ, դարձցի շունչ մանկանս ի սաւ։ Եւ եղև այնպէս... Վրոյր կը կարծէ որ իր ժմահանոյ մեկնութիւններով « ամէն ինչ... իբր բնական և իրական զէպքեր շատ ներգայնակ միութիւն մը կը կազմեն... Հակառակ պարագային միշտ բնական գիտութիւնը և Ս. Գրքը... դարաւոր պայծառ պիտի շարունակեն » (էջ 72)։ Բայց կը զարմանա՞ր իր յայտ « Դասող, զմեռող և տրամաբանող » մտքով ըսածները բոլոր մերժած է արդէն, անշուշտ առանց ըմբռնելու գործածած բառերուն ուժը։ « Պիտի ջանանք, կ'ըսէ, ներկայ յորոշանով հաստատել՝ թէ հաստատք և աղօթք ալ նոյնքան մեծ դեր կը կատարեն որ և է հիւանդութեան մէջ » որքան « գիտական մեթոտ »ը, Հաւատքը Աստուծոյ մէկ շնորհն է, գերբնական է, ոչ թէ բնական ինչպէս կ'ըսէր Պեղագետաց դատապարտուած մոլորութիւնը։ Աղօթքն ալ նոյնպէս գերբնական յարաբերութիւն մըն է « ամբին անմահութեան հետ » (Պատմ., էջ 70), վստահ գի գերբնականին հետ բնական յարաբերութիւն չենք կրնար ունենալ։ Աղօթքը՝ կամ պիտի ընդունի որ հաւատքով և աղօթքով եղած բժշկութիւնները գերբնական գորութեամբ են, կամ պիտի մերժէ իր հաւատքին և աղօթքին գերբնական ըլլալը, որով իր կոծնքն ալ աստուածային չի կրնար կոչել, վստահ պիտի ամէն գերբնական յարաբերութիւն կը դադրի իր և Աստուծոյ մէջ։

ՊԵ. Ա. 2. — Հին Կտակարանի հրաշալի զէպքերը հաւատքով եղած չեն կ'ըսէ, (այսինքն հաւատքը իբր առողջութեան պայման չէր պահանջուեր հիւանդէն)։ Սակայն Նոր Կտակարանի մէջ Վրոյրի Աստուածը կը փոխուի, այնպէս որ « Յիսուսն այնչափ անկարող էր բժշկութիւններ ընելու որչափ որչի՛ռ իրեն հայր » ամէն ոք որ կը պակսէր այս հաստատք » (էջ 80)։ Աստուած ուրեմն Հին Կտ.ի մէջ կրնայ եղեր սքանչելի համարուած գործեր ընել և Նոր Կտ.ի մէջ ոչ։ Թէ հին և թէ Նոր Կտ.ի մէջ հաւատքը միշտ կը պահանջուի ոչ միայն հրաշալի այլ և սովորական գործոց համար — Բաւ է կարգաւ Պող. Առաքելոյն առ Եբրայեցիս թուղթը մանաւանդ

1. Հրաշալի գործողութեան մը պատահաբար ըստ բնութեան օրինակ (հնաւարար նաև ըստ գիտութեան) բացառութիւն կատարուիլ կամ իրագործուիլ չի ընելն անոր հրաշք ըլլալը։

ԺԱ զԼ. որ կատարեայ հերքումն է Վրոյրի, յուրում 2. կա.ի նշանաւոր անձանց հաւատով գործելնին ցոյց տալով՝ կ'ըսէ նաև « Հաւատովք անցինք ընդ ժողկն կարմիր՝ իբրև ընդ ցամաք երկիր... Հաւատովք պարիսպն Երկրովի անկան, յուրջ եկեալ զնորս գեթթն օր... ամենեքին վկայաւոր ի հաւատոցն » (Եբր. ԺԱ. 29, 30, 39)։

Յ. ԱՌ 3. — « Զօրաւոր հաւատք մը (հիւանդին մէջ) որ ուժաւոր կ'աւելի միջոցաւ կը գործէ ու կ'արդիւնաւորուի » (էջ 80)։ Ահա Յիսուսի հրաշագործութեան զաղտնիքը. ուստի « Յիսուսի անձին մէջ չէր բուժիչ ուժը, այլ բուն իսկ հիւանդին մէջ » (էջ 79)։ Վրոյր, ըստ իր սովորութեան, նախ կը մերժէ անգամ մը ինչ որ պիտի հաստատէ յետոյ, ուստի նախորդ (78) էջին մէջ կ'ըսէ. « Յիսուսի հրաշքներն... ինքնաբերաբար կը բոյնին անոր անձնէն, անոր ինքն ըստ ինքնան հրաշայի ներկայութեան »։ Յետոյ ընդ հակառակն անմիջապէս կը կցէ. « Հիմարիտ հրաշք այնտեղ միայն կ'կատարուէր՝ ուր հաւատք կար, հոգեկան այն անբարդատելի կարողութիւնը... » այնպէս որ « հիւանդին ասած հոգեկան դիրքին կամ տրաւաւորութեան կախում ունէր բոլորովին իր բուժումը գտնելը կամ լքանելը և ոչ թէ Աստուծոյ յօժարութեան կամ Յիսուսի կարողութեան » (էջ 80)։ Բայց կ'երեւայ թէ գիտական խոր խուզարկութիւններով զբաղած մտոցներ է Վրոյր թէ այդ հաւատքը, հոգեկան այդ տրաւաւորութիւնը՝ գոյութիւն չունի այլ ևս մեռնալին մէջ, և իր ըսածին իբր հաստատութիւն՝ մէջ կը բերէ թէ « Առաքելներն սպ ամեն կերպ հիւանդութիւններ բժշկեցին... ու Գեթթնայ յաւորութիւն պարգեւեցին » (էջ 80)։

Ուրիշ հակասութիւն մ'ալ. Վրոյր կ'ընդունի որ ամէն քի ի կրնար այս սոսակ բժշկութիւն, ներ կատարել, այլ միայն եկեղեցականներն եթէ

ունին բարեպաշտութիւն ևն (էջ 80)։ Մինչդեռ իր դրած սկզբունքներէն իբր հետեի որ ամէն մարդ կրնայ կատարել։ Եթէ « Յիսուս այնչափ անկարող էր բժշկութիւններ ընելու որչափ որիք որ և է մարդ » երբ հիւանդին մէջ հաւատքը պակսէր, կը հետեի որ որիէ մարդ ալ այնչափ կարող է բժշկութիւններ ընելու որչափ Յիսուս, երբոր հիւանդին մէջ այդ հաւատքը չի պակսիր։

Դարձեալ հակառակ ըսածին թէ բժշկողին մէջ չէր այդ կարողութիւնը « այլ բուն իսկ հիւանդին մէջ » (էջ 79), կը հաստատէ թէ Աստուած ինչպէս Առաքելոց, նոյնպէս եկեղեցականներուն ալ կրնայ « ապապիսի հրաշագործ կարողութիւն մը շնորհել » ինչ որ Յիսուսի կը պակսէր (էջ 80)։ Իսկ եթէ հրաշքը բնութեան զաղտնի օրէնք, ներուն տեղեակ ըլլալէն և զանոնք գործածելէն առաջ կուգայ, ինչպէս կ'ըսէ Դոֆտ, դարձեալ զարմանալի է որ միայն Ուղղափառ Եկեղեցւոյ սուրբերն ունին այս գիտութիւնը, որ երբեմն շատ տգէտ մարդիկ էին. ու մինչև ցարդ չէ լսուած որ քաջ, հմուտ բնագէտներ գտնէ նաև մը կենդանացուած ըլլան։ — Յետոյ եթէ այսպէս է, ինչ հարկ կայ բարեպաշտութիւն ունենալու, ինչպէս կը պահանջէ Վրոյր։

Փակելու համար այս խնդիրն ալ, յիշեմք Յիսուսի մէկ քանի հրաշքներն, որոնց մէջ բնաւ հաւատք չկար, ոչ Յիսուսի և ոչ ալ ենթակային մէջ։

1. — Հարսանեաց մէջ ջուրը գինիի կը փոխէ. « ուժաւոր » հաւատքը որով մէջ է։ 2. — Ղազարու յարութիւն կուտայ, 3. — Եղովուն վրայ կը քայլ, 4. — Իշխանի որ որդին կ'աւորողացնէ հեռու տեղէ, ասանց հիւանդը լուր ու նենալու (Յովն. Գ. 50), 5. — Հացերը կը բազմացնէ, 6. — Ի ծնէ կուրիին աչքը կը բանայ ու վերջին կը հարցնէ « Դու հաւատամ յՈրդի Աստուծոյ » (անդ. 35)։

ՊԵ. ԱՌ 4. — Եկեղեցւոյ մը վարդապետու-

1. Յիսուս չէր հաւատք, այլ երկնքի սուրբերուն պէս երանական տեսութեամբ գիտէր, իր տեսներ Աստուծոյ մէջ ինչ որ մենք կը հաւատանք։

2. Եթէ Աստուած հրաշք ընէր, կ'ըսեն բանապաշտ, ներն ու Դոֆտ, փոփոխական և սուա Աստուած մը պիտի ըլլար, վասն զի հրաշքը պիտի փոխէր բնութեան օրէնքները։ — Ո՛չ։ Աստուած ի յափտեանք տեսած և կարգադրած է արգէն ինչ որ ժամանակի մէջ պիտի ընէ. ուստի հրաշքով ոչ թէ կը փոխուի, այլ իր կարգադրութեան կը զործադրէ. — Դարձեալ անհեթեթ հակասութեան մը մէջ կ'իյնայ Դոֆտ, երբ հրաշքը մերժելու

համար կը պնդէ թէ բնութեան օրէնքները չեն կրնար փոխուիլ և անդին կրննի վարդապետութիւնները « հիմա եղինք » կուգէ փոխել (էջ 89)։ Մինչ ասոնք ասելի ևս անշարժ են՝ Աստուծոյ անփոփոխ բնութեան և ճշմարտութեան վրայ հիմնուած ըլլալով քան բնութեան օրէնքները որ անհեթեթաւ ընեն։ Աստուած կրնար տարբեր օրէնքներով կառավարել բնութիւնը, շալջ տարբեր վարդապետութիւններ չէր կրնար առլ. վասն զի ասոնք անհեթեթաւ հետեանքներն են աստուածային իբրեանց և կատարելութեանց։

թիւնները՝ կը կազմեն նաև անոր կրօնական սկզբունքները, և իրարու հակասական կամ փոփոխական չեն կրնար ըլլալ: — Վրոյր կ'ըսէ թէ հին վարդապետութիւնները անփոփոխ պահելը՝ մինչ անգինէն ժողովուրդը գիտութեամբ կը զարգանայ՝ կը կործանէ եկեղեցին (էջ 81): — Իսկ « ԴՊՏՈՒՆ » հակառակ իրեն կը վկայէ թէ « Ճշմարիտ գիտութիւնները չեն կրնար երբեք կրօնական սկզբունքներուն (ուստի նաև վարդապետութեանց) հակասակիչ, վասն զի անկարելի է յաշիտենական (հետեաբար անփոփոխ) ճշմարտութիւնները հերքել գիտական ունէ յորչ խազարկութեամբ: Էրեւ ժխտականը յաշիտենական իրերու ալ բաղխի, այնուհետև և ոչ մէկ բան տեսչու հաստատականութիւնը ցոյց տայ » (էջ 107): ԴՊՏՈՒՆ խեղճ ընթերցողը զոր մէկուն հաւատայ, քանի որ խմբագրութիւնը ինքն ալ չի գիտեր թէ ինչ կը քարոզէ ժողովուրդեան:

Ո՞վ պիտի փոխէ այդ հին վարդապետութիւնները ժամանակիս գիտական ոգւոյն համեմատ. ո՞վ պիտի հաստատէ... « Ֆուսկան և քու բւրրանումիդ և կարողութեանդ համեմատ Սէտուս-րաններէ կրած տպաւորութիւնը » (էջ 177): « Քրիստոնեայն ԱՅԱՏ պետք է ըլլայ իր ԸՄԲԸՆՆՈՒՄԻՆ և ներշնչումին մէջ և ձեռնադարձ ոչ մէկ կերպով ներշնչի և Տիեզերական ժողովուն, րու այն սահմանափակ, կապուալ... կշռեալ բաներն... ու մասունքներն պարտադրել... » (էջ 178): — Ճիշտ է արգեօք Վրոյրի ըսածը. դուք դատեցէք կշռելով իրեն այս հակասութիւններն ալ:

1. Հակառակ իր ազատական սկզբունքին՝ կը դատապարտէ և Եկեղեցւոյ կործանման պատճառ կը բռնէ այն՝ թէ ուրիշներ եկեղեցւոյ հին վարդապետութեանց կը փարին: Միայն քրիստոնեայն ԱՅԱՏ չէ՝ իր ԸՄԲԸՆՆՈՒՄԻՆ և ներշնչումին հետեւի ԴՊՏՈՒՆ համեմատ (էջ 178):

2. « Ֆուսկան և քաղաքական ուսում, նասիրտիւններով » և ամէն բան քննելով (էջ 74) մեկնութիւններ կը յօրինէ բռնադատելով քրիստոնէին ազատ ըմբռնումը:

3. Դատապարտելով հանդերձ տիեզերական ժողովներու կշռեալ բանաձևերն (որոնք մէյմէկ պատուար են գիտութեան երկոյթ ունեցող սխալ ըմբռնողութեանց դէմ), « ԴՊՏՈՒՆ » Ս. Հարց և ժողովով վճիռներուն կը դիմէ, և (էջ 19) կ'ըսէ. « ԴՊՏՈՒՆ նկատողութեան անսկիզբ թէ ի՞նչ է այս մասին եկեղեցւոյ ժողովոց կանոններու տրամադրութիւնը »: Կը խօսի նաև Գ, Դ, Ե ևն.

դարեւու վրան ալ անոնցմով արդարացնելու համար իր եզրակացութիւնները:

4. Վրոյր կ'ուզէ որ եկեղեցին ալ օր ըստ օրէ գիտութեան հետ յառաջանայ: Այսով ոչ ոք կրնայ ապահով ըլլալ որ իր դաւանած կրօնքը զինքը կրնայ փրկել. վասն զի գիտութիւնը միշտ ենթակայ ըլլալով մեծադոյն զարգացման՝ կրօնքնիս ալ նոյնպէս անկատար և թերի կ'ըլլայ ներկայիս, ու մինչև աշխարհի վերջը փոխուելիք շատ կէտեր պիտի ունենայ ժամանակի ոգին փոխուելով: Արդ եթէ այս փոխուելիք կէտերն կախումն ունի հոգւոյ փրկութիւնը, ըսել է թէ մինչև այն կատարեալ գիտութեան ժամանակ մարդիկ չէին փրկուեր՝ հին վարդապետութեանց փարած ըլլալով: Իսկ եթէ կը փրկուէին, ըսել է թէ Աստուած փոփոխական է, որ այս՝ կամ ասոր հակառակ վարդապետութեամբ հաւասարապէս կը փրկէ. ուստի կրնայ նաև հրաջք ալ ընել բնութեան օրէնքներուն կարեորութիւն չտալով: — Բայց թէ գիտութեան հետ փոխուող վարդապետութիւններին կախումն չունի հոգւոյ փրկութիւնը այլ հիններէն, ըսել է թէ փրկուելու համար հին վարդապետութիւնները անպատճառ պէտք է ընդունիլ և ընդունիլ ամբողջապէս՝ մին միւսին անհրաժեշտ հետեանքն ըլլալով: — Վարդապետութիւնները չչփարկից վարդական օրէնքներուն հետ, որոնք կաթողիկէ եկեղեցին ալ հետզհետէ կը փոխէ ժամանակի պահանջմանց համեմատ:

Այս մասին Ղեկնղ Եպս. Դուրեանն իսկ, ԴՊՏՈՒՆ մէջ կը յանդիմանէ Վրոյր որ յանդուսբար ոտնակոխ կ'ընէ հին սովորութիւններն ու աւանդութիւնները. ու ոչ միայն վարդապետութեանց, այլ նոյն իսկ օրէնքի և աւանդութեանց ալ անթերի պահպանութիւնը կը պահանջէ, ուրոնք բոլոր աշխարհի համոզմամբ ալ կրնան փոխուիլ (էջ 143-144):

5. « Գիտցումած լման ճշմարտութիւնը, կ'ըսէ Վրոյր... ան է որ պիտի հաստատուէ Եկեղեցին ժամանակի բոլոր քակտիլ ազդեցութեանց դէմ... ան է որ պիտի փրկէ անհատն ու ընկերութիւնը » (էջ 81):

Այս Վրոյր գիտական կրօնքին դէմ կը վճռէ այս բանաձևով, որ անշուշտ մնացորդ նշխար մըն է իր նախկին ունեցած ուղղափառ դաւանանքի մը տարրներուն: Եթէ ներքին ըլլալ որեւէ ճշմարտութիւն ուզածնուս պէս հասկընալ, այն աստեղ գիտութիւններն ալ անհատէ անհատ պիտի տարբերէին, և Վրոյր զուր տեղ դարձեալ մէջ պիտի բերէր ժամանակի զարգացեալ գիտու-

թիւն մը՝ հին փարդապետութեանց դէմ կոռուելու համար։ — Ուղիղ է, թէ Եկեղեցին հաստատուած է ճշմարտութեան վրայ, ինչպէս կ'ըսէ Վրոյրը, որով ներելի չէ ըստ կամս հասկնալ Եկեղեցւոյ վարդապետութիւնները, վասն զի երկու տարբեր կարծիք չեն կրնար համաձայն ըլլալ ճշմարտութեան՝ որ մէկ է։ Քրիստոս կամ Աստուած է կամ չէ, չենք կրնար թոյլ տալ որ ինչպէս կ'ուզէր Վրոյրը առաջ, մէկը այսպէս հաւատայ միւսը այնպէս, որովհետեւ ասով մէկուն կամ միւսին հաւատքին մէջ սուտ տարր մը մտնուած կ'ըլլանք, և այս սուտ տարրը կրնայ բազմաւնայ՝ մէն մի հաւատալիք ճշմարտութեան վրայ ըստ կամս տարբեր կարծիք կազմելով։ Որով անխոստափելիօրէն մահացու հարուածը կը ստանայ ճշմարտութիւնը։ Աստի անխայտուն է որ Վրոյրի բողոքական կոնքը, երբ կ'ուզէր որ ամէն ոք իր ազատ բմբռնուի (էջ 178) հասկնայ Ս. Գրոց վարդապետութիւնները, որքան անհաստատ, սուտ, անհիմն, անտրամաբան, և ճշմարիտ գիտութեան ուղղակի հակառակ, և ամէն անբարոյականութիւն, ամէն ճեղք արդարայայտօղ կոնք մըն է, զոր աստուածային կը կոչէ։

ՊԽ. ԱՌ 5. — Հին դաւանանքները, աւանդութիւնները թողուն և գիտութեան հետ յառաջ երթալ։ — Նախորդով՝ մաստաբ պատասխանեցինք արդէն այս ճիշտ գիտութեան հակառակ վարդապետութեան։ Չափազանց չեղկարելու համար բաւականանք հոս մատնանիլ ընել իր և խմբագրութեան հակասութիւններն։

1. «Երբ հաւատացեալ կ'սկսէր յարգէ եկեղեցական և զգրային աւանդութիւններն» (էջ 148)։

2. «Երբ իմաստասէրներ թրիստոնէութեան մէջ մտած չլլային... կ'ըսէ Վրոյրը, Եկեղեցին չլիտի ենթարկուէր այսքան դաւանաբանական դժուարութեանց և գմբադրութեանց, քիչիստոնէութիւնը իր Աւետարանով այնքան պարզ և այնքան բացայայտ վարդապետութիւն մ'ունի, որ պէտք չունէր այնքան փոխադասական բացատրութեանց և մեկնաբանութեանց» (էջ 170)։ Հապա Վրոյրի նման գիտուններն բնագիտական բացատրութեանց պէտք ունէր։ — «Յառաջագիտութիւնը կրօնով և Գիտութեանով»-ին, որ թերթին ճակատը կը պնէ իբր նպատակ «ԴՊԵՆՏ»-ին, ճիշտ հակառակ վճիռ մ'է այս և հետեւեալը. «Կրօնը կը վտանգուի, և իր վտանգներէն շատ բան կը կորսնցնէ երբ փոխադասութիւնը (գիտութեանց թագուհին) կը մի-

ջաւոնէ բացատրութեան և մեկնութեան համար. կրօնը կրօնով միայն պիտի չմեկնաբանուի», ոչ թէ գիտութեամբ (էջ 170), քաւական և քուրմերու նուաճ, չ'արժեր գիտութեամբ «դաստիարակութեան» նախնի նարգին պրպտել և մատակարար ըլլալ... Խորաքանկիւր Աւետարանի իր հասկացողութեան համեմատ ըմբանած է գմբադրութեան» (էջ 177)։ Արդ երկու տարակարծիք ըմբռնութիւնը՝ ճշմարիտ գիտութեան վրայ չեն կրնար հիմնուիլ միանգամայն, ուրեմն գիտութեամբ չենք կրնար դատել Ս. Գրքը և ոչ ալ կրօնի յառաջադիմութեան նպատակը։ Ահա Վրոյրին անխոստափելի հետեւանքը. «Կ'ուզեն, կ'ըսէ զարծեալ Վրոյրը, քիչիստոնէի երանութեան արժանանալ, ուրիմն մի՛ հետաքրքրուիլ սուտութեամբանական-փոխադասական խնդիրներով, որոնք... կը հնազանդեն զրեզ քրիստոնէական պարտաւանդութիւններէ» (էջ 178)։

Ասոնց հակառակը կը հաստատէ ՂԱԽԻ հարցումով մը. «Ի՞նչ է կրօնը. — Գմբազանց փոխադասութիւն» (էջ 108)։

Վրոյր կ'երեւի անսայթեմ հետևող մըն է իր դրուստութեան «զապա ըմբռնում և ներշնչում». վայրկեանական ներշնչութիւններէ, իբր հովերէ կը տարուի աստանգական, և ասանց բնաւ կապուելու նախապէս ըսածներուն և աւանդածներուն, անդու կը ծփայ կրօնքի ծովին վրայ։

* *

Այս ահա Վրոյրի մէկ գրութիւնն է միայն. բայց դեռ հակասութեանց բոլոր մը կայ ՂԱԽԻ մէջ, և ստուար հատոր մը կարելի է գրել անոնց վրայ. այնքան առատ նիւթ կը մատակարարէ իր նախկին վեց թիւերուն մէջ միայն. — Չեմ կարծեր որ սխալ ըմբռնած ըլլանք ՂԱԽԻ գաղափարներն ու գիտաւորութիւնը. չեմ կարծեր որ ինքն ուզենայ փոփոխութիւն մտնել միայն եկեղեցւոյ վարչական ձևին մէջ և ոչ վարդապետութեանց, որոնց վրայ ծանոնաւոր, հրաշքի կարելիութիւնը են. մերժելու հարկ չկար։

Կրօնը, ՂԱԽԻ իսկ կը խոստովանի, թէ «մարդուն իր սիրտը և հաւատոյ անկիւնարի ռոժերովը՝ Արտոնող հետ յարաբերութեան միտնելն է»։ Այդ այս յարաբերութիւնը երբեք չի կրնար փոխուիլ. մարդս միշտ նոյն պարտականութիւնն ունի առ Աստուած և Աստուած ալ միշտ նոյն իրաւունքները, Հաւատալիք նիւթերը մարդս չէ որ կը հնարէ, ալ Աստուած է որ կը պարտաւորէ իրենց ըլլոր հետեւանքներով, զորս կըր-

նանք հանել տրամաբանութեամբ: Ասոնցմէ ու մանք իր ազատ կամքով տնօրինած է (Մարդեղութիւն, և անոր արդիւնք բոլոր Ս. Խորհուրդները), ոմանք ալ իր էութենէն կը բղխին և ամէն մարդ-անհատի մօտին և սրտին մէջ անեղծանելի կեք-պով տոգորուած են: Ուրեմն ի՞նչպէս կարելի է որ ասոնք փոփոխութիւն կրեն. գիտութիւնը, աստուածաբանական և իմաստասիրական գի-տութիւնը՝ կը ծառայէ միայն լուսաբանելու այդ հաւատալիքները և ցոյց տալու թէ չեն կարող հակասել մարդկային բանին, ուրիշ ոչինչ: — Մարդ եթէ կարենար փոփոխել զանոնք և իր գիտութեամբ նոր հաւատալիքներ ստեղծել, կամ գիտութեան հետ կ'օրոնք ալ յառաջացնել, «ար-դիացնել», այն օրէն ինքն իր Աստուածը պիտի թլուար:

Իբր վերջաբան՝ լաւ է յիշեցնել «Գօֆն» ի՛ր իրեն իսկ համայնքին ուղղած խօսքերը. «Ֆեմը, «գրասեղանը, օրաքերթը — ինչպէս անհատի մը՝ «նոյալէս ալ ազգի մը բարձրացմանը կամ ան, «կուսման պատճառ կ'ըլլա... որոնք միայն բա-«րին, զեղեցկին, ճշմարտին ու վսեմին ցոլա-

«րաններն ու արձագանգները պարտին ըլլալ՝ «ու ոչ թէ չարին, սգեղին, կեղծքին ու սու-«տին նեխած թոյներն ու եղեռնական դարձնոց-«ները...:

«Քրիստոյի, դասախօսելի, հրապարակա-«գրելի խառն՝ վայրկեան մը կանգ առնել ու «խորհիլ թէ ինչ է քարոզածդ, խօսածդ ու «գրածդ և որո՞նց ուղղուած... Զգոյ՛շ, զգոյ՛շ-«ձեր կայնած տեղը ս՛ուրբ է...:

«Սոսկ անհատի մը հետ չէ որ զործ ունիք, — «եկեղեցականներ, ուսուցիչներ, հրապարա-«կագիրներ — այլ համայնքի մը հետ. սոսկ ներ-«կային համար չէ՛ այլ ապագային... Գրչէդ «սպրդած մէկ խօսք, մէկ բառ... արձակուած «նետ մըն է՝ որ ալ ետ չի դառնար: Մէկ կա-«թիլ քոյն, սոսկ մէկ կաթիլ՝ կամ վայրկեանա-«պէս կը մեռնի և կամ, աւելի ցաւալին է — «մինչև կեանքիդ վերջը մարմնոյդ օրէն մէկ «մասը կ'անդամալուծէ...»:

(Դասիկն էջ 29 — 30)

Հ. Գ. ՈՍԿԱՆՔ

ՄԱՀ ԼՈՐՏ ՊՐԱՅՍԻ

ԱՆՏԻՊ ԴԱՄԱԿ ՄԸ

Չէր կարելի առանց խոր կսկիծի և յուզման կարդալ հեռագիրը, որ կը գուժէր մեծանուն Հայասէր գերկոմս ձէյմս Պրայսի դառնաղէտ մահը: Այս հոյակապ դէմքով մեր ազգը կոր-սընցուց Հայ դատին քն անխնայ և անբնկնելի փաստաբանն ու արեւելահայ: Օտար ծնաւ ան, բայց ապրեցաւ ու գործեց աներկիւղ և աննկուն Հայ թշուարին ի նպաստ: Իր եզական ու զոր-ծօն համակրութիւնը այնքան հուժկու էր՝ որ զինքը տարաւ հանեց մինչև Արարատի նուիրա-կան գագաթը, հոն Հայութեան գեղատեսիլ հը-մալքներով բարենալու և պայքարելու զրոյզ ու ձայնով՝ ազգամշակարար ազգի մը ազատագրութիւն՝ մինչև իր վերջին շունչը:

Եւ կարգանք այս մասին Բիւզանդ Քէշեա-նի յօդուածին մէջ սա հետաքրքրական տողերը. «Սրտաշարժ զուգայիպութեամբ մը, նույն օրն իսկ ուր հեռագիրը իր մահուան գոյժը կը քնիւր մեզ, կը հասնէին Լոնտոնի քիչքիւրի, նկարագրող ամուսնյա 18 ին Լոնտոնի Քիկնի չժօրձ սրահին

մէջ, ի նպաստ հայկական դատին տեղի ու-նեցած գումարում մը, ուր կարդացուած է նոյն ինքն Լօրտ Պրայսի 'Համակը, որով կը յայտարարէ, թէ ժամանակն հասած է որ ան-գլիացի ժողովուրդը գործնականապէս ցոյց տայ իր կարեկցութիւնը Հայոց և աս հասարակ Արեւելքի Քրիստոնէից կրած տառապանքնե-րուն համար: «Անոնք սպաննուեցան և դեռ կ'սպաննուին այն պատճառաւ միայն որ քրիս-տոնեայ էին»: Լորտ Պրայսի այս համակը նշաւ իր կտակը այն մեծ ազգին ուղղուած, որուն այնքան երկար տարիներ ծառայած էր իր նկարագրին սգեղեցիկեան հաւատար իւնա-ցական բարձր արժանիքով մը »:

Հասկանալովնէ զուրկ պիտի չըլլայ դնել ստորև թարգմանութիւնը ձէյմս Պրայսի մէկ գրոյն, զոր ինք ուղղակի գրկած էր տարիներ առաջ Ատանայի որբերուն նուիրուած 1909ի Գիղդեմիին համար, և զոր գծաբառ արկած մը ցարդ անտիպ թողած էր:

ԽՄԲ.